

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-3>

УДК 338.1:338.48 (477)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

ECOLOGICAL AND ECONOMIC PARADIGM OF REGIONAL DEVELOPMENT OF EXTREME TOURISM IN UKRAINE

Ковалишин Володимир Романович

кандидат економічних наук, доцент,

Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7808-3200>**Kovalyshyn Volodymyr**

Lviv State University of Physical Culture after Iven Boberskyk

Розглянуто теоретико-методологічні засади екстремального туризму в Україні як одного з видів туризму, що потенційно впливає на розвиток регіональних соціально-економічних систем. Встановлено, що еколого-економічний вплив екстремального туризму зумовлений необхідністю використання природних ресурсів та конкуруванням з іншими ресурсозалежними галузями економіки, зокрема лісовим та сільським господарством. Обґрунтовано потенційний негативний екологічний вплив різних видів екстремальної діяльності. На основі систематизації даних проведено оцінку можливостей розвитку екстремального туризму в розрізі регіонів з урахуванням їх потенціалу та характеру впливу, та визначено регіони в яких екстремальний туризм має кращі перспективи у порівнянні з іншими. За допомогою SWOT-аналізу визначено комплекс факторів, котрі впливають на розвиток екстремального туризму у порівнянні з іншими видами туристичної діяльності.

Ключові слова: природні ресурси, регіони України, туристичний потенціал, соціально-економічні системи, вплив на довкілля.

The article considers the theoretical and methodological basis of the development of extreme tourism in Ukraine as one of tourist activities that has a significant ecological and economic impact on regional socio-economic systems. It is established that the development of extreme tourism is influenced by a complex of socio-economic factors, in particular, it is more popular among the people whose work is related to mental activity, and among young people who, under the influence of social networks, would like to gain new experience and additional adrenaline. As a result of conducted research was found that Ukraine is far from fully using the opportunities and available resources for the development of extreme tourism. It is established that the impact of extreme tourism is caused by the need to use natural resources, since certain types of extreme tourism significantly depend on the availability of appropriate natural resources, and, therefore, compete with other resource-dependent sectors of the economy, in particular forestry and agriculture. The potential negative environmental impact of various types of extreme activities is substantiated. An assessment of the possibilities for the development of extreme tourism in the different regions was carried out, taking into account their potential and ecological-economic impact, and regions were identified in which extreme tourism has greater prospects compared to others, in particular, in Ukraine there are good initial conditions for the development of certain types such as mountain and water extreme tourism in the Carpathian macroregion associated with skiing and rafting on mountain rivers; speleotourism in Ternopil and Zakarpattya region. Based on the SWOT analysis, factors influencing the development of extreme tourism were identified. It was substantiated that the development of extreme tourism in Ukraine should be based on both an economically profitable and an environmentally responsible basis. Conclusions were drawn regarding the importance of popularizing extreme tourism and measures to minimize negative impact on the environment.

Keywords: natural resources, regions of Ukraine, tourism potential, socio-economic systems, environmental impact.

Постановка проблеми. Екстремальний туризм здобуває все більшу популярність в світовому масштабі. Цьому сприяють як зростаючий попит населення на активні види відпочинку, так і розвиток та доступність сучасних технічних засобів і ресурсів, котрі забезпечують можливість заняття екстремальними видами діяльності. За даними окремих авторів на сегмент екстремального туризму в роки, які передували пандемії Covid-19, припадало 10% всього ринку туристичних послуг [1]. Водночас, Україна далеко не в повній мірі використовує можливості та потенціал для розвитку екстремального туризму, що зумовлено недостатньою популяризацією екстремальних видів відпочинку як в самій країні, так і серед потенційних закордонних споживачів, а це своєю чергою призводить до недоотримання позитивного соціально-економічного ефекту національною туристичною галуззю. Належному розвитку екстремального туризму в Україні повинні сприяти вибір правильних маркетингових стратегій та відповідні інвестиції, а також залучення широкого кола зацікавлених сторін. Однак при плануванні та організації використання туристичних ресурсів важливо враховувати не тільки соціально-економічну, а й екологічну складову, оскільки екстремальний туризм належить до видів туризму, які значною мірою залежать від наявних природних ресурсів та, у разі їх безвідповідального використання, можуть спричинювати значний негативний вплив на довкілля. Відповідно впровадження та поширення екстремального туризму в Україні повинно базуватися як на економічно вигідній, так і на екологічно відповідальній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку екстремального туризму на еколого-економічних засадах серед українських науковців присвячено порівняно не багато праць, оскільки це відносно новий та ще недостатньо поширений вид туризму в Україні. Серед нещодавно опублікованих робіт можна виділити зокрема Кізюн А., котра аналізувала вихідні умови розвитку світового екстремального туризму з метою його популяризації в умовах України [2]. Паньків Н. та Дрозд Н. досліджували соціальні аспекти та сучасний стан розвитку екстремального туризму в Україні, його сильні та слабкі сторони [3].

Роль навколишнього середовища в розвитку екстремального туризму досліджувалась в працях зарубіжних науковців, зокрема Giddy, J. K., Webb, N. L. вивчали вплив пове-

дінки туристів на довкілля під час занять екстремальним туризмом та прийшли до висновку, що екологічні вимоги не в повній мірі враховуються туристами задіяними в екстремальних видах відпочинку [4]. Huddard T. and Stott T. досліджували екологічний вплив організованих екстремальних видів відпочинку в популярних туристичних дестинаціях [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим питанням залишається дослідження впливу екстремального туризму на довкілля з урахуванням того факту, що він значною мірою залежить від доступних природних ресурсів та їх використання, які до того ж є чутливими до зовнішніх факторів. Особливо важливим це питання є для Карпатського регіону, який безумовно вважається одним з найбільш перспективних та популярних регіонів України для розвитку екстремального туризму, водночас з урахуванням значної екологічної вразливості гірських екосистем.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ключовим завданням, яке вирішувалось у роботі, є дослідження потенціалу розвитку та потенційного впливу екстремального туризму на довкілля в розрізі регіонів України та пропозиції щодо мінімізації негативного впливу, а також аналіз сильних та слабких сторін розвитку екстремального туризму в Україні у порівнянні з іншими видами туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екстремальні види відпочинку в міжнародній класифікації видів туризму зазвичай відносять до пригодницького туризму, який надзвичайно активно розвивається [6]. За оцінками Торгівельної асоціації пригодницького туризму (АТТА) світовий ринок послуг пов'язаних з екстремальним відпочинком у 2018 році оцінювався в 683 мільярди доларів США та демонстрував динамічне зростання [7].

Розвиток екстремального туризму значною мірою враховує комплекс соціально-економічних факторів, зокрема він є більш популярним серед частини населення праця якої пов'язана з розумовою діяльністю, зокрема працівників офісів, фахівців ІТ-сектору економіки, та серед молодих людей, котрі під впливом дії соціальних мереж спілкування прагнуть отримати новий досвід та додатковий адреналін. Janowski I. та ін. стверджують, що одним з ключових чинників зростання попиту на екстремальні види відпочинку також є урбанізація та цифровізація, що сти-

мулює прагнення до активних, автентичних вражень одержаних на основі природних та історико-культурних цінностей [8]. Заняття екстремальним туризмом надає хороші можливості для активного відпочинку, а через залучення переважно туристів з середнім та вище середнього рівнем достатку, здійснює значний вклад в підтримання місцевої економіки та забезпечує важливі соціальні вигоди для популярних туристичних дестинацій.

Водночас багато видів екстремального відпочинку, які мають місце, зокрема, в гірських умовах чи на воді, відчутно залежать від екологічно доступних природних ресурсів, котрі вони використовують, а також комплексу соціально-економічних чинників, які визначають можливості та обмеження розвитку екстремального туризму. Відповідно екологічні чинники розвитку повинні передбачати стале використання природних ресурсів та пріоритетність збереження місцевих екосистем.

Практика показує, що неналежним чином організований екстремальний туризм здійснює значний негативний вплив на довкілля. Зокрема, неконтрольований рафтинг та каякінг на гірських ріках може спричинити руйнування річкового рельєфу – дна та берегів, а також здійснювати негативний вплив на кількість та якість води. Окрім того, сплави гірськими ріками та порушення спокою в період нересту негативно впливають на популяції річкових, часто рідкісних та зникаючих, видів риб.

Безвідповідальний спелеотуризм спричинює пошкодження внутрішньої структури печер та підземних лабіринтів, та їх засмічення, а також є додатковим фактором занепокоєння для їх мешканців, зокрема кажанів, більшість яких є представниками Червоної книги України. До ерозійних процесів та руйнування гірських порід можуть призвести масовий неконтрольований фрірайд та скелелазіння.

Не менш негативний вплив здатний спричинити так званий джайло-туризм, оскільки він передбачає перебування туристів в примітивних умовах з мінімальним набором засобів цивілізації та зазвичай у віддалених і важко доступних природних екосистемах. В Україні до такого виду туризму можна віднести перебування у високогірних місцях Карпат, де проживання, як правило в літній період, здійснюється на полонинах в місцях утримання та випасання худоби. Гірські екосистеми, які зокрема включають альпійські луки (полонини), є чутливими до надмірного

антропогенного навантаження, змін клімату та інших факторів подразнення.

Серед соціально-економічних чинників, які стримують розвиток екстремального туризму в Україні особливо в даний період, є низький рівень платоспроможності значної частини населення. Як правило заняття більшістю видів екстремального туризму передбачає значні витрати, що пов'язано як з потребою закупівлі чи оренди спеціального спорядження (в залежності від виду діяльності – лижне спорядження, каяк чи рафт, дельта- або параплан тощо), так і необхідністю залучення інструкторів, провідників, а також засобів транспортування, наприклад літальних або плавзасобів. Значних капіталовкладень потребує розвиток інфраструктури для занять екстремальними видами відпочинку, зокрема облаштування дропзон, лижних витягів тощо.

Окрім того, неконтрольоване заняття екстремальним туризмом порушує безпекові питання. Частина провайдерів ринку екстремальних послуг здійснюють свою діяльність без належного допуску та перевірки на відповідність, а інструктори та провідники не завжди володіють відповідними навиками та ліцензіями на надання послуг пов'язаних з підвищеною небезпекою. Це призводить до збільшення кількості нещасних випадків, а також відмови страхових компаній від виплати страхових відшкодувань.

Для визначення можливостей розвитку екстремального туризму в Україні на регіональному рівні нами проведено системну оцінку з урахуванням наявних природно-кліматичних та інших ресурсів визнаних застосовними на основі аналізу джерел [9; 10]. Зокрема, в колективній монографії за редакцією Кравціва В. С. визначено індекси туристично-рекреаційної конкурентоспроможності регіонів, та доведено, що значний потенціал для розвитку туризму в Україні мають більшість областей Карпатського регіону [9]. З метою оцінки можливостей розвитку власне екстремального туризму нами взято до уваги доступність та конкурентоспроможність відповідних природно-кліматичних ресурсів та інфраструктури необхідних для забезпечення та підтримання екстремальних видів відпочинку. Аналіз проведено на основі семи областей Західного економічного макрорегіону України, який в силу відсутності великої кількості промислових та видобувних об'єктів та, що важливо на даному етапі, відносної безпеки, є привабливим щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери та масового відпочинку.

Ранжування здійснено згідно підходу до визначення рівня конкурентоспроможності туристичної сфери за наступними критеріями: 1,01-2 – низький, 2,01-4 – середній, 4,01-7,0 – високий.

Соціально-економічний та екологічний вплив визначався за шкалою: значний, помірний, незначний. Для соціально-економічного впливу взято до уваги такі критерії як: залежність та залучення місцевих громад в туристичній діяльності, пріоритетність розвитку туризму задокументована в регіональних стратегіях розвитку областей до 2027 р., наявність достатньої кількості закладів розміщення в області, конкуренція з боку інших галузей економіки, які також активно використовують туристично привабливі природні ресурси, зокрема лісове та сільське господарство.

Також враховано альтернативні можливості залучення людського капіталу в інших галузях економіки. Зокрема, на Волині та Поліссі, які є одними з найбільш лісистих регіонів України, велика частка лісів мають значне експлуатаційне значення та, відповідно, сприятливі умови для розвитку лісового господарства та лісозаготівель. Водночас, на Поділлі з урахуванням великих площ високопродуктивних сільськогосподарських угідь, має місце інтенсивний розвиток сільського господарства.

Екологічний вплив визначався на основі таких факторів як чутливість місцевих екосистем до негативного впливу туристичної діяльності, масштаби залучення місцевих

природних ресурсів у туристичну сферу та їх використання, наявність територій призначених для охорони та збереження природи та обмеження доступу для значної кількості людей для здійснення економічної діяльності. Результати наведено в таблиці 1.

Необхідно, однак, враховувати, що в практичних умовах в багатьох випадках складно віднести дані показники виключно до заняття екстремальним туризмом, оскільки часто мова йде про комплексне поєднання різних видів туризму.

Наприклад, у Волинській області багато доступних природних ресурсів та населення зайнятих у сфері туризму зосереджені в районі Шацьких озер, де туристи поєднують різні види відпочинку, не тільки екстремального.

Загалом Україна в розрізі окремих регіонів має хороші вихідні умови для розвитку екстремального туризму, зокрема лижного екстремального відпочинку та сплавів гірськими ріками Карпат, спелеотуризму в Тернопільській та Закарпатській області, повітроплавання у Львівській та Хмельницькій областях.

В таблиці 2 проведено SWOT-аналіз потенціалу розвитку екстремального туризму в західному регіоні України у порівнянні з іншими видами туризму.

Слід зазначити, що наведені сильні та слабкі сторони в тій чи іншій мірі притаманні також іншим видам туризму, водночас при формуванні таблиці застосовано комплексний підхід з аналізу усіх компонентів матриці SWOT, який дозволяє оцінити перспективи екстремального туризму.

Таблиця 1

Оцінка можливостей розвитку екстремального туризму в розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць

АТО	Індекс конкурентоспроможності за показником наявних природних ресурсів [9]	Потенціал екстремального туризму	Соціально-економічний вплив	Екологічний вплив
Львівська	5,46	Високий	Значний	Значний
Закарпатська	4,67	Високий	Значний	Значний
Івано-Франківська	3,28	Середній	Значний	Значний
Чернівецька	3,62	Середній	Помірний	Помірний
Волинська	3,09	Середній	Помірний	Незначний
Рівненська	2,61	Середній	Помірний	Незначний
Тернопільська	2,45	Середній	Значний	Помірний
Хмельницька	3,37	Середній	Помірний	Помірний

Джерело: сформовано автором на основі проведеного дослідження

Таблиця 2

Аналіз потенціалу розвитку екстремального туризму

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – Наявність відповідних природно-кліматичних умов – Підтримка розвитку туристичної сфери в регіональних стратегіях розвитку областей – Досвід роботи в сфері туризму – Значна зацікавленість місцевого населення, особливо в Карпатах 	<ul style="list-style-type: none"> – Висока вартість послуг екстремального туризму – Недостатньо розвинена туристична та супутня інфраструктура – Слабкий контроль заходів безпеки – Наявність неліцензованих провайдерів туристичних послуг та недостатня кількість кваліфікованих фахівців
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – Диверсифікація місцевої економіки – Розвиток різних видів екстремального туризму, зокрема водних (рафтинг, каякінг), повітряних (дельта- та парапланеризм), наземних (спелеотуризм) та джайло туризм – Релокація бізнесу, в тому числі в сфері туризму, з південних та східних областей – Реалізація комплексних туристичних програм 	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення навантаження на природні ресурси – Зростання негативного впливу на місцеві екосистеми – Збільшення випадків травматизму – Посилення конкуренції з іншими галузями економіки, зокрема лісовим та сільським господарством – Міграція працездатного населення

Джерело: сформовано автором на основі проведеного дослідження

Висновки. На основі проведеного аналізу встановлено, що екстремальний туризм має хороші перспективи розвитку в Україні при умові дотримання еколого-економічного балансу. Серед західних областей України в цьому відношенні можна виділити Львівську, Закарпатську, Івано-Франківську, а також Хмельницьку області. Екстремальний туризм зорієнтований на певну цільову аудиторію як правило молодшої та середньої вікової категорії, оскільки вимагає значної активності, стресостійкості та бажання одержати додатковий адреналін. Одним з факторів, які стримують інтенсивний розвиток екстремальних видів відпочинку, є значні витрати пов'язані з

закупівлю спорядження, розвитком та обслуговуванням інфраструктури, підготовкою персоналу. Водночас, в розвитку екстремального туризму зацікавлені як представники крупного бізнесу, так і органи місцевого самоврядування та населення, які вбачають в ньому додаткові робочі місця, наповнення до місцевого бюджету та підтримання місцевої інфраструктури. Водночас, беручи до уваги, що окремі види екстремального туризму відчутно залежать від наявності відповідних природних ресурсів та здійснюють негативний вплив на довкілля, при плануванні його розвитку важливим є врахування екологічних імперативів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобловський О. Ю. Розвиток спеціальних видів туризму в Україні. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. Вип. 182 «Економічні науки». 2017. С. 278–287.
2. Кізюн А. Тенденції розвитку світового екстремального туризму: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-23>
3. Паньків Н., Дрозд Н. Тенденції розвитку екстремального туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. No 6. Том 1. С. 130–145. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-19](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-19)
4. Giddy J. K., Webb N. L. (2018). Environmental attitudes and adventure tourism motivations. *GeoJournal* 83, pp. 275–287. <https://doi.org/10.1007/s10708-017-9768-9>
5. Huddart D., Stott T. (2019). *Adventure tourism: Environmental impacts and management*. Springer Nature. 474 p.
6. Adventure Travel Trade Association. *20 Adventure Travel Trend to Watch in 2018*. Accessible at: <https://cdn.adventuretravel.biz/research/2018-Travel-Trends.pdf>
7. Cheng M., Edwards D., Darcy S., and Redfern K. (2018). A tri-method approach to a review of adventure tourism literature: Bibliometric analysis, content analysis, and a quantitative systematic literature review. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42 (6), pp. 997–1020. 10.1177/1096348016640588

8. Janowski I., Gardiner S., Kwek A. (2021). Dimensions of adventure tourism. *Tourism Management Perspectives* 37: 100776. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100776>
9. Конкуреноспроможність туристично-рекреаційної сфери Карпатського регіону України: оцінка, перспективи: монографія / ред. В. С. Кравців. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2024. 245 с.
10. Ярьоменко С. Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник / С. Г. Ярьоменко. Херсон : Олді-Плюс. 2021. 472 с.

REFERENCES:

1. Boblovsky O. Yu. (2017). Rozvytok spetsialnykh vydiv turyzmu v Ukrayini [Development of special types of tourism in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva*. Issue 182 "Economic Sciences", pp. 278–287 [in Ukrainian]
2. Kizyun A. (2021). Tendentsiyi rozvytku svitovoho ekstremalnoho turyzmu: problemy ta perspektyvy [Trends in the development of world extreme tourism: problems and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo*. #29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-23> [in Ukrainian]
3. Pankiv N., Drozd N. (2022). Tendentsiyi rozvytku ekstremalnoho turyzmu v Ukrayini [Trends in the development of extreme tourism in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. No. 6. Volume 1, pp. 130–145. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-19](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-19) [in Ukrainian]
4. Giddy J. K., Webb N. L. (2018). Environmental attitudes and adventure tourism motivations. *GeoJournal*, 83, pp. 275–287. <https://doi.org/10.1007/s10708-017-9768-9>
5. Huddart D., Stott T. (2019). *Adventure tourism: Environmental impacts and management*. Springer Nature. 474 p.
6. Adventure Travel Trade Association. 20 Adventure Travel Trends to Watch in 2018. Available at: <https://cdn.adventuretravel.biz/research/2018-Travel-Trends.pdf>
7. Cheng M., Edwards D., Darcy S., and Redfern K. (2018). A tri-method approach to a review of adventure tourism literature: Bibliometric analysis, content analysis, and a quantitative systematic literature review. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42 (6), pp. 997–1020. 10.1177/1096348016640588
8. Janowski I., Gardiner S., Kwek A. (2021). Dimensions of adventure tourism. *Tourism Management Perspectives* 37: 100776. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100776>
9. Konkurentospromozhnist turystychno-rekreatsiyanoi sfery Karpatskoho rehionu Ukrayiny: otsinka, perspektyvy: monohrafiya [Competitiveness of the tourism and recreation sector of the Carpathian region of Ukraine: assessment, prospects: monograph] / ed. V. S. Kravtsiv. DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrayiny". Lviv, 2024. 245 p. [in Ukrainian]
10. Yaryomenko S.G. Turystychni resursy Ukrayiny: navchalnyy posibnyk [Tourist resources of Ukraine: a textbook] / S. G. Yaryomenko. *Kherson: Oldi-Plus*. 2021. 472 p. [in Ukrainian]